

SUMARI

Pròleg.....	13
Introducció. I va arribar la paraula... ..	19
SOM ÉSSERS BIOLÒGICS	
1. Som verbals i no verbals.....	47
2. L'art de la paraula	69
VIVIM EN ENTORNS TECNOLÒGICS	
3. I algú va imaginar les lletres... ..	85
PENSEM EN DIGITAL	
4. L'internet de les paraules	111
5. La paraula digital: nous estàndards comunicatius	129
6. Parlar, llegir i escriure a l'era de la realitat imaginada virtual	155
7. Una altra [re]evolució del llenguatge humà	181
RECAPITULACIÓ	
8. Un final que potser és un començament: la realitat imaginada virtual. Un futur sense paraules?.....	187
Epíleg. La paraula, la meva petita ala de papallona.....	197
Bibliografia.....	199

PRÒLEG

“L’home dibuixat”

SISA

Sospitàvem que el món estava canviant. Els experts ens havien repetit centenars de vegades —en llibres, entrevistes i estudis— que l’aparició del món digital estava modificant significativament les relacions humanes i laborals, la gestió del temps i els hàbits personals, i que l’anomenada revolució tecnològica ja era una realitat compartida d’abast universal.

La societat assentia com si sentís ploure i acceptàvem els seus postulants amb una mirada interrogant, entre el convenciment general i la incredulitat absoluta, amb la secreta recança que aquells indicis —més que evidents— no formaven part del nostre dia a dia més quotidià i que el partit del canvi de paradigma social es jugava en una altra divisió, aliena als nostres referents més immediats.

No ha estat fins l’arribada de la pandèmia —un mot que amb prou feines enteníem fa uns anys i que ara ja forma part del nostre vocabulari essencial de vida— que els postulats teòrics d’aquest trasllat de model s’han transformat en un fet social innegable, en l’escenari imprevisit d’una realitat comu-

na, l'evidència incontestable de la qual ha capgirat radicalment la placidesa —aparent— de la vida que vivíem.

De cop i volta, com en el conte del rei que no volia veure com anava vestit, ens hem trobat despullats davant del mirall de la societat que som i hem descobert, amb la magnitud dels fets inesperats que hem hagut de viure, que som febles, fràgils, que res no serà el mateix i que la societat es mourà, des d'ara, en uns altres paràmetres mentals i comunicatius que no esperàvem, que som actors i actrius que interaccionem constantment en un món interconnectat.

La sotragada de l'experiència ha estat extraordinària, perquè en molt poc temps hem integrat definitivament uns esquemes latents —els digitals— que han afectat simultàniament tots els pobles que integren el planeta Terra. Ha estat un canvi global i imparable de paradigma, com si es tractés d'una mutació biològica imprevista que s'ha produït de cop i volta, sense cap advertiment previ.

La manca de perspectiva històrica no permet adonar-nos de l'abast real d'aquest xoc tectònic d'experiències en què conflueixen la naturalesa humana biològica i la tecnologia digital de darrera generació que està profundament arrelada en el comportament de les generacions més joves i tecnològicament més proactives.

Hores d'ara, però, aquesta dualitat inseparable —humanitat i tecnologia— ja és un imaginari col·lectiu, globalment acceptat i compartit per tothom —joves i grans— que té un altre vessant força desconegut i inquietant encara per analitzar: la concentració del poder en mans d'uns grans magnats tecnològics que dominen amb les seves empreses l'univers digital —i mental— del planeta. Un poder immaterial —amb

una gran rendibilitat econòmica— que estén els seus tentacles —com si es tractés d'uns nous latifundistes, ara virtuals— cap a la indústria alimentària o farmacèutica per posar un parell d'exemples i que formen part d'un nou estament social: els cacics digitals planetaris.

Més enllà d'aquests supòsits, però, hi ha l'individu —nosaltres—, l'ésser humà que viu en aquest món interconnectat de xarxes humanes i virtuals per al qual tot és igual i tot és diferent.

Seguim sent éssers biològics —respirem, mengem i el cor ens batega— que vivim en entorns tecnològics creats per nosaltres mateixos —edificis o cases situades en pobles o ciutats— però —i aquí rau la novetat— hem desplaçat sense ser-ne conscients els nostres paràmetres mentals cap a una altra dimensió inesperada, la digital, que s'ha constituït en l'emblema paradigmàtic d'aquesta nova etapa històrica, creant un tercet antagònic i complementari que caracteritza els individus humans del segle XXI: som éssers biològics, tecnològics i digitals.

La pandèmia solament ha fet més evident aquesta transformació latent, aquesta autèntica [re]evolució compartida per la societat globalitzada en què vivim i de la qual tota la humanitat —d'una manera o altra— en forma part. Els nostres patrons vitals i mentals ja són absolutament digitals. La tecnologia s'ha transformat en una extensió dinàmica del nostre cervell que ens uneix i que ens separa: som ment, paraula i mòbil.

Gràcies a la tecnologia, hem pogut sobreviure a la sensació d'aïllament durant els inacabables mesos de pandèmia, a viure tancats —limitats per les parets dels veïns—, a no

poder tenir contacte físic directe amb la nostra família i els nostres amics, a conviure amb el sentiment inquietant d'estar atrapats en el temps i en l'espai per l'existència d'un virus contagiós, biològic i invisible, que ens ha capgirat el model de vida que pensàvem —innocents!— que era únic i etern.

La tecnologia ens ha permès, doncs, seguir emocionalment connectats en un món exterior de carrers buits, plens de por, que semblaven l'escenari d'una pel·lícula de terror insuportable. Ha estat una hibernació compartida, en què els individus vivien desperts, reclosos a dins del seu rusc de cases, amb ganes de viure i de comunicar-se mentre el món exterior estava desert i semblava adormit per un malson inacabable i catastròfic que ningú no havia sabut —o volgut— preveure i que ha servit per crear uns altres escenaris mentals en què els individus —nosaltres— ens hem sentit subtilment arrossegats sense voler pels dissenys d'un poder polític i econòmic —no sempre altruista— que ha anat regulant —i limitant *a posteriori*— el concepte de *llibertat individual i democràcia col·lectiva* cap a estadis de pensament únic inimaginables fa uns anys, però que ja augurava la gran distopia literària.

[In]comunicats, però, no parla sobre la pandèmia ni sobre la tecnologia ni sobre el concepte de llibertat.

[In]comunicats és un llibre que parla sobre el llenguatge, sobre aquesta extraordinària habilitat humana que ens caracteritza com a espècie i que ha anat evolucionant amb nosaltres en cada etapa de la història de la humanitat.

[In]comunicats és, sobretot, una reflexió oberta, lliure i personal sobre el llenguatge en aquests temps de transformació social, tecnològica i lingüística en què la comunicació humana ja no s'entén sense els dispositius digitals.

Com a filòloga i com a professora, com a apassionada de la literatura i de les paraules, com a escriptora i com a observadora d'un món canviant ple de claroscurs, em faig un munt de preguntes sobre el llenguatge i sobre la seva evolució. Moltes qüestions no tenen —hores d'ara— una resposta clara, però l'evidència dels esdeveniments deixa entreveure algunes pistes sobre el nostre futur lingüístic més immediat. Em pregunto com evolucionarem com a espècie, tenint present que el nostre progrés ha anat estretament lligat al desenvolupament del llenguatge? Quins seran els patrons lingüístics que es faran servir en una societat que ha escollit els dispositius digitals com a centre i com a motor comunicatiu? Algun dia, arribarem a substituir la paraula per uns altres mecanismes de comunicació? En un món globalitzat dominat —ja ho és ara— per la tecnologia de la intel·ligència artificial i dels algorismes, quin serà el paper de les humanitats, de l'art i de la literatura, que han estat les impulsores del progrés humà? Quin model de llengua estem creant per als nostres joves i infants nascuts digitals que viuen la vida des de la pantalla del mòbil? Quin serà el futur de les llengües amb un menor nombre de parlants en un món marcat per la globalització d'Internet?

La tecnologia ens ha salvat de la soledat durant la pandèmia i ha posat en evidència que res no serà el mateix, que els patrons socials de les relacions personals, del treball, del poder econòmic o polític seran diferents en molts aspectes. Tampoc no seran els mateixos ni el llenguatge ni la comunicació humana.

I segurament per això mateix, perquè encara estem patint les seqüeles vitals de la pandèmia global i perquè encara s'estan construint uns altres esquemes comunicatius estre-

tament relacionats amb el món digital, és un bon moment per pensar-hi, per començar a reflexionar sobre el nostre futur lingüístic i digital que ja és un present quotidià, sobre la [re]evolució del llenguatge humà que estem vivint i que està transformant radicalment —amb la subtil contundència dels fets que han arribat per quedar-se— la nostra comunicació humana i la nostra vida personal.

Introducció

I VA ARRIBAR LA PARAULA...

“Estiu”

Zoo

Com si fossin nuvolets d'una subtil teranyina, les paraules se'ns aferren al cervell per configurar el nostre món.

Som les paraules que pensem i pensem a través de les paraules.

—És bo...

—És dolent...

—T'estimo...

—T'odio...

—Llença-t'hi de cap...

—No t'hi acostis mai...

—Hi penso sempre...

—M'has oblidat...

Existim, vivim perquè som paraules en moviment, paraules que mai no s'aturen, paraules que passen el límit intangible dels automatismes estrictament biològics del cervell per esdevenir ment.

Els primers homínids —els nostres avantpassats directes— eren una espècie que tenien molt poques possibilitats de sobreviure. Vivien en un entorn hostil, ple de perills i

d'instabilitats climatològiques, i posseïen una constitució física extremadament feble si la comparem amb alguns dels animals —ossos, llops o lleons— amb qui cohabitaven en les immenses sabanes o en els centenars de quilòmetres quadrats dels boscos que omplien de verd el planeta. Els homínids, de cossos fràgils i vulnerables, estaven abocats a la marginalitat més extrema en l'escala de la supervivència terrestre perquè no tenien cap qualitat remarcable que els pogués convertir en temibles depredadors o en éssers resistent a les inclemències climatològiques: ni corrien a grans velocitats, ni nedaven grans distàncies, ni eren capaços de volar. Tampoc no eren extraordinàriament nombrosos i les comunitats sobreviuen caçant i recol·lectant el que bonament tenien al seu abast.

La cruïlla evolutiva de l'espècie era clara: o s'adequaven al medi —sabanes, muntanyes o sorrals— en les millors condicions possibles o estaven condemnats a viure en una irrelevància extrema que els podia conduir a una desaparició gairebé segura.

La necessitat de permanència, però, va impulsar l'aparició d'uns altres mecanismes de supervivència diferents de la força o de l'especialització —nedar, volar o córrer— característics dels altres éssers vivents. Eren uns mecanismes desconeguts fins aleshores que van sorgir per suplir les importants mancances físiques que exhibien els homínids en aquell medi desfavorable i que es van concretar, curiosament, en un seguit de modificacions neuronals del primitiu cervell humà d'una gran complexitat evolutiva.

Res no indicava que aquesta reformulació neurològica d'un òrgan tan relativament esquifit —el cervell— fos tan subversiva i capgirés el destí d'aquesta espècie insignificant

—els homínids— destinada a l'ostracisme terrenal, i marqués de manera tan radical el nostre present i futur evolutiu i el dels altres animals.

La part més antiga del cervell humà és l'anomenat *cervell reptilià*. Té uns cinc-cents milions d'anys i regula les funcions essencials que ens permeten viure com els éssers biològics que som: el son, la respiració, el ritme cardíac... Posteriorment —fa uns dos-cents milions d'anys—, va aparèixer el cervell límbic, que regula totes les funcions que tenen a veure amb la nostra supervivència com a espècie: alimentar-nos, reproduir-nos, córrer... En aquest cervell també es troba una part essencial: l'amígdala responsable de la creació d'emocions i dels records que ens han generat. A més, conté l'hipocamp, que converteix la memòria de curt termini en llarg termini, i el tàlem, que controla els sentits. El darrer cervell, el més humà i modern de tots, és el còrtex, que va aparèixer fa uns cent mil anys i que està especialitzat en la visió, la parla, la memòria i les funcions executives. Està dividit en dos hemisferis: el dret i l'esquerre, connectats pel cos callós. L'hemisferi esquerre està lligat al processament lingüístic i seqüencial i el dret s'encarrega del processament holístic i visual. Tot i que moltes de les estructures estan duplicades, són les connexions que s'estableixen entre els dos hemisferis del còrtex la clau essencial de moltes de les habilitats i aptituds que tenim (Bachrach, 2013)

Els canvis neuronals que es van produir amb l'aparició del còrtex van provocar, doncs, un augment espectacular de la funcionalitat cerebral no coneguda en cap altra espècie animal viva i va permetre l'aparició d'una sèrie d'habilitats cada vegada més sofisticades, eficients i específiques

que van anar ampliant progressivament el ventall cognitiu i creatiu dels homínids i, de retruc, de les seves possibilitats de supervivència.

El desenvolupament d'aquest còrtex prefrontal nou de trinca en el panorama evolutiu terrestre va aportar, sobretot, l'aparició d'un bé immaterial novell que, a priori, no tenia cap valor afegit remarcable per a la supervivència immediata dels homínids, però que va suposar una autèntica [re]evolució imparabile i apassionant: l'aparició d'un llenguatge que anava més enllà dels models comunicatius estrictament animals —lligats a la presència i a la immediatesa dels fets que s'esdevenien en cada moment— que proferien bàsicament els homínids *neanderthalensis*, l'espècie dominant aleshores i que aviat seria substituïda per uns altres homínids.

Tal com assenyala Serrano (2006), “el creixement del cervell, sobretot de les estructures prefrontals, hauria multiplicat les capacitats d'aprenentatge i hauria facilitat la interiorització d'un conjunt cada cop més gran d'associacions entre signes i objectes a còpia de repeticions, i després, en l'indret més enlluernador i apassionant del viatge epistemològic cap al llenguatge, hauria permès de complementar les relacions entre signes i objectes amb les relacions més sofisticades entre signes a fi de teixir allò que anomenem «un sistema». Aquella semàntica incipient i ben estructurada per una sintaxi generadora de mons seria capaç de potenciar, pel principi de creativitat, el nombre de representacions de manera il·limitada”.

Aquests homínids que tot just iniciaven el seu camí en la línia de la història terrestre continuaven sense tenir grans capes de greix sota la pell, ni tampoc no posseïen cap massa pilosa espessa per protegir-se del fred, però, en canvi, van

ser capaços de treballar les pells dels animals que mataven i les van saber transformar en peces de roba per abrigar-se de les inclemències meteorològiques; seguien sense poder ne-
dar grans distàncies per rius, llacs o mars, però van tenir la iniciativa d'imaginar —a partir dels troncs dels arbres o dels arbustos que creixien en el seu hàbitat natural— uns estris —les embarcacions— que suraven sobre l'aigua i que els van permetre navegar amb seguretat per rius i per mars; i encara que vivien aixoplugats en coves, de seguida van aprendre a utilitzar la fusta o l'argila o les pells dels animals per construir uns altres habitatges —cases, cabanes o palaus— molt més sofisticats on podien viure molt més còmodament.

Però tots aquests avenços flamants —i cal remarcar-ho una altra vegada— no haurien estat possibles si no s'hagués desenvolupat una capacitat intangible físicament que els permetia comunicar-se —el llenguatge— i amb la qual podien compartir aquests “descobriments innovadors” a través d'uns sons articulats voluntàriament —les paraules— que els connectaven instantàniament amb els altres integrants de la seva comunitat.

Així doncs, aquestes noves aptituds cerebrals van permetre l'aparició d'uns nous homínids, els anomenats *Homo sapiens* —els homes que pensen—, que excel·lien, sobretot, en les habilitats comunicatives i socials.

D'aquesta manera, el cervell humà, aquest petit òrgan d'uns 1,5 quilos de pes situat a dins del casc protector que és el crani, format per neurones —cèl·lules especialitzades estretament interconnectades les unes amb les altres—, va esdevenir el motor principal —d'una magnitud infinita— de l'evolució humana. Com més aptituds funcionals i creatives

tinguessin els humans, hi havia més possibilitats de sobreviure per a tots els integrants de l'espècie. Tot començava i tot estava per fer.

El llenguatge

L'aparició del llenguatge —entès com la capacitat de l'ésser humà per comunicar-se— es va produir en un estadi evolutiu en què van confluïr un seguit de factors que van transformar els sons guturals que efectuaven els primers humans —els *Homo neanderthalensis*—, en sons amb sentit i amb voluntat comunicativa tal com els entenem actualment nosaltres, els *Homo sapiens*.

Aquests primers sons conscients van ser la mostra primigènica d'una llengua, és a dir, d'un sistema de comunicació propi d'una determinada comunitat de parlants amb una inequívoca voluntat comunicativa. Es va passar, doncs, d'un model comunicatiu essencialment animal a una comunicació humana voluntària que va obrir les portes cap a un canvi de paradigma mental que traspassava els límits de la simple comunicació entre individus. No es pot entendre aquesta cruïlla evolutiva sense tenir present, però, la naturalesa diversa i complementària dels factors que concorren en aquesta xarxa d'interaccions eminentment biològiques i socials, i que esdevenen elements cabdals per a la supervivència humana.

Destaquen, d'una banda, factors estrictament anatòmics com el bipedisme —caminar drets sobre dues cames va permetre l'augment del crani i el creixement del cervell, un augment que va afavorir la baixada de la laringe fins a la posició actual i que va fer possible l'ampliació de la gamma de sons que els humans podien generar—, o l'aparició del còrtex

prefrontal. Dit d'una altra manera, amb el desenvolupament d'un aparell fonador capaç d'articular una gran varietat de sons diferents amb unes cadències i uns registres inaudits —si els comparem amb gossos i gats, per exemple— i amb el creixement de la capacitat neuronal d'un cervell en expansió amb unes recents i inesperades connexions, es començaven a redefinir unes noves habilitats mentals i corporals.

Però l'aparició del llenguatge no s'ha d'entendre solament des d'un pla estrictament biològic sinó que s'interrelaciona directament amb altres factors de caràcter social que són, alhora, impulsors i receptors d'aquesta transformació estructural de l'esquelet i del cervell humà.

La necessitat imperiosa dels individus de comunicar-se, d'expressar vivències pròpies, de transmetre coneixements apresos, són factors que van esdevenir imprescindibles per a la supervivència de l'espècie i que es relacionen directament amb el concepte de *vida "humana"* en el sentit més contemporani del terme. En paraules de Carbonell i Sala (2008), “aquells espais oberts, la col·laboració en un grup més ampli del que havia estat fins aleshores fou transcendent. Per mantenir-lo era imprescindible millorar els nexes personals, com compartir els aliments i la comunicació entre els integrants de la comunitat”.

I aquest lligam de millora comunicativa es produeix a través d'un element immaterial que és compartit per una comunitat universal d'individus: el llenguatge humà.

Llenguatge, coneixement i realitat

Harari (2011) anomena aquesta etapa la *revolució cognitiva*, un estadi que va permetre als *Homo sapiens* —enfront

dels *Homo neanderthalensis*— pensar d’una manera que no tenia precedents i, a més a més, comunicar-se amb un llenguatge completament nou, extraordinàriament flexible, que podia enllaçar un nombre limitat de sons i símbols per produir un nombre infinit de frases, totes amb un significat diferent.

Allò, però, que va fer que la seva aparició fos immensament valuosa i que va ser evolutivament transgressor va ser la capacitat del llenguatge de transmetre informacions sobre esdeveniments, objectes o coses que no existien, que no s’havien vist ni olorat ni tocat abans, conceptes abstractes, invisibles, inexistents a la mirada humana, que no tenien cap representació física en l’entorn vital dels humans com ara els sentiments o les creences, les quals, posteriorment, es transformarien en religions.

Aquests elements indiscernibles, aquestes “idees mentals” compartides van esdevenir, paradoxalment, les peces essencials del canvi, els nexes capaços d’unir, de connectar subtilment els individus i de fer-los sentir part d’una comunitat que anava més enllà d’una simple coexistència presencial lligada a la supervivència.

El llenguatge ja no servia solament per comunicar el que es veia o el que es tocava —la pedra que s’utilitzava per tallar o les mores dels esbarzers que es collien per menjar o el perill imminent que hi podia haver darrere d’un arbre—, sinó que, a més, era capaç d’inventar, de crear i d’imaginar “coses noves” i de compartir-les amb altres humans que eren també capaços d’imaginar-les perquè compartien la mateixa capacitat “imaginativa” i el seu aparell fonador podia articular els mateixos sons.

Aquesta obra ha estat guanyadora del 40è Premi d'Assaig Josep Vallverdú 2023,
convocat per l'Ajuntament de Lleida i la Fundació Pública Institut d'Estudis
Ilerdencs de la Diputació de Lleida i atorgat per un jurat format per Anna Ballbona,
Anna Berga, Gabriella Gavagnin, Joan Roig i Jaume Barrull,
que actuà com a secretari

© del text: Helena Guasch Gibert, 2024

© d'aquesta edició:

Pagès Editors, S L, 2024

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: maig de 2024

ISBN: 978-84-1303-550-5

DL: L 300-2024

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

↵ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació
d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de
l'excepció prevista per la llei. Adreueu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos
Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals
de fragments d'aquesta obra.